

Una guia de camp per al pensament crític

James W. Lett *

Presentació del comitè de redacció

Que els nostres temps són particularment propicis a l'irracionalisme, no és una cosa que calgui proclamar amb gaire insistència: l'evidència és aclaparadora. Per adonar-se'n, només cal veure com ha crescut en aquests darrers anys el nombre de revistes, programes de ràdio i televisió, llibres, que es dediquen a aquest món –de vegades considerat marginal– de l'esoterisme, l'astrologia, la paranormalitat, etc. Davant de tot aquest panorama, que es confronta més d'una vegada al que anomenem la ciència establerta, sembla que el món científic hi hauria de dir la seva. Ho fa prou? segur que no. Ho fa bé? no pas sempre. Vejam si ens entenem: cadascú té dret a adoptar el sistema de creences que trobi més adient (amb els límits evidents –però no pas trivials– que marca la convivència en societat: el respecte a les creences dels altres). El problema arriba quan d'aquestes creences s'en desprenen determinats fets, més o menys "màgics" (per exemple: hi ha una famosa secta de la "meditació transcendental" que proclama que la levitació és un fet real), que són acceptats pel "creients" sense la més mínima prova. És aquí, en el terreny dels fets, on el bagatge del coneixement científic i del mètode experimental ens ha de permetre posar a prova les afirmacions que, sobre fets extraordinaris, ens arriben procedents d'aquest ample, variat i desigual món del que podríem anomenar en general la "paraciència".

Fou Hume qui digué que "els fets extraordinaris exigeixen condicions de control extraordinàries". Aquest és el lema fonamental que ha d'emmarcar l'actitud científica -i, doncs, racional- davant qualsevol pretensió sobre la realitat d'un fenomen que no forma part del "catàleg" previst per la ciència ordinària.

Vol dir això que adoptem una postura reverencial respecte al que és el coneixement científic d'avui i que no acceptem cap "realitat" que aquest no tingui en compte? No, de cap manera. El que volem dir és, primer, que hem de fer tot el possible –condicions de control extraordinàries– per evitar l'engany, sigui aquest voluntari o involuntari. I segon, que assumim que l'experiència històrica de l'activitat científica, la coherència interna de l'edifici que ha bastit, i tot el progrés tecnològic a què ha donat lloc, ens diuen alguna cosa sobre la "vàlidesa"

* Aquest article fou publicat originalment l'any 1990 a la revista *Skeptical Inquirer* que amablement ha autoritzat la publicació de la seva traducció a la *Revista de Física*. Traducció a càrrec de J. Alberto Lobo

i "eficàcia" (tot són paraules complicades si les examinem de prop) del mètode científic. Precisament una de les precioses característiques de l'actitud científica és l'obertura –i excitació– davant el que és nou. Però cal distingir entre l'obertura crítica i racional, i la que no ho és.

El text de James Lett que presentem a continuació vol ser precisament una orientació esquemàtica i planera per a l'exercici del pensament crític. Creiem que és interessant encara que es basi en la seva experiència als Estats Units. Al cap i la fi, el nostre i els seu no són mons tan diferents, i menys pel que fa a les creences paracientífiques. No us presentem aquest text com si ens semblés perfecte i el nostre acord amb ell fos total. Això passa poques vegades. Més aviat podríem dir que hi ha algun aspecte discutible i, sobretot, que hi ha coses que haurien de ser tractades amb més extensió. Però hem de començar reconeixent que moure'ns en el terreny de la crítica científica i no dogmàtica és una feina realment difícil. Tots n'hem d'aprendre.

Hi ha moltes raons per a la popularitat de les creences paranormals als Estats Units d'avui en dia; entre aquestes: 1) la irresponsabilitat dels mitjans de comunicació de masses, que exploten l'afició a l'absurd del gran públic, 2) la irracionalitat de la "visió americana" del món, que defensa coses tan indefensables com la vida després de la mort i la utilitat de la màquina de la veritat, i 3) la ineficàcia de l'educació pública, que en general no aconsegueix ensenyar als estudiants els rudiments del pensament crític. Com a professor d'universitat estic particularment preocupat amb aquest tercer problema. La major part dels meus estudiants de primer i segon curs senzillament no saben com treure una conclusió raonable a partir d'uns fets. Com a molt, a escola els han ensenyat què pensar; pocs saben com pensar.

Amb la intenció de posar remei a aquest problema a la meua universitat, he programat un curs optatiu titulat "Antropologia i Paranormalitat". El curs examina tota la llista de creences paranormals en la cultura nord-americana actual, des de la preconeixença i la psicocinèsia a la teleportació i la criptozoologia, amb tot el que hi ha al mig i més enllà, incloent-hi l'astrologia, els ovnis i el creacionisme. Ensenyo als estudiants molt poc sobre teories antropològiques, i menys encara sobre terminologia antropològica. En canvi, intento comunicar

l'essencial de la perspectiva antropològica, ensenyant-los indirectament en què consisteix el mètode científic. Això ho faig ensenyant com s'han de valorar els fets. Els dono sis regles simples que s'han de seguir per valorar una certa proposició, i els mostro com s'apliquen a l'examen d'una proposició paranormal.

Les sis regles del raonament factual són la meua pròpia destil·lació i simplificació del mètode científic. Per fer-los més fàcil de recordar aquestes sis regles, n'he encunyat un acrònim: les lletres consonants de la paraula FILCHERS són les inicials de *falsabilitat*, *lògica*, *exhaustivitat* (comprehensiveness en anglès), *honestedat*, *reproduïbilitat* i *suficiència*. "Apliquen aquestes sis regles als fets adduïts en favor d'una proposició", els dic als meus estudiants, "i mai ningú no us enganyarà ni robarà la vostra creença i romandreu a prova de robatori¹".

Falsabilitat

Ha de ser possible concebre algun fet que eventualment demostrés la falsedat de la proposició?

Pot semblar paradoxal, però per tal que una proposició sigui vertadera ha de ser falsable. La regla de falsabilitat és una garantia que, si la proposició és falsa, els fets demostraran que ho és; i si és vertadera els fets no la contradiran (i en aquest cas la proposició es pot acceptar provisionalment com a vertadera fins que hi hagi nous fets que la descartin). Breument, la regla de falsabilitat diu que els fet hi han de comptar i com a tal és la primera, la més important i la més fonamental regla del raonament factual.

La regla de falsabilitat és essencial per aquesta raó: si no existeix res imaginable que mai contradigui una afirmació, els fets no importarien, seria fins i tot ociós examinar-los perquè la conclusió és coneguda d'antuvi —la proposició és invulnerable a qualsevol evidència en contra. Això, però, no vol dir que la proposició sigui certa; al contrari, vol dir que no significa res. Això és així perquè és impossible —lògicament impossible— que una proposició sigui vertadera *independentment de tot*. Per a cada proposició vertadera és sempre possible *imaginar* algun fet que la tornés falsa —en altres paraules, tota proposició vertadera és falsable.

Per exemple, la proposició vertadera que la vida dels éssers humans és menor de 200 anys és falsable; resultaria falsada si una sola persona humana arribés als 200 anys. Anàlogament la proposició vertadera que l'aigua es congela a 32°F és falsable: ho seria si l'aigua es congelés a 34°F. Cada una de les anteriors proposicions està fermament establerta com a "fet" científic, i no esperem que l'una o l'altra siguin mai demostrades falses; tanmateix, el punt important és que les dues ho *podrien* ser. Una proposició que no pogués ser falsada seria buida de

contingut; és a dir, no faria cap afirmació fàctica —més aviat seria una afirmació emotiva, una declaració dels sentiments que té envers el món el qui la diu. Les proposicions no falsables comuniquen informació, però el que descriuen és el judici de valor de l'autor. No comuniquen absolutament res de naturalesa fàctica, i per tant no són ni vertaderes ni falses. Les proposicions no falsables són proposicionalment buides.

Hi ha dues varietats principals en què la regla de falsabilitat es pot violar —o sia, dues formes de fer proposicions no falsables. La primera és l'afirmació *no declarada*: una afirmació tan general o vaga que no té contingut proposicional. L'afirmació no declarada és bàsicament inintelligible i per tant no significa res. Considerem per exemple l'afirmació que els terapeutes del cristall poden usar peces de quars per restablir l'equilibri i l'harmonia en l'energia espiritual d'una persona. Què vol dir tenir l'energia espiritual desequilibrada? Com s'identifica i diagnostica això? Com es podria demostrar que l'energia espiritual d'algú ha estat —o no— equilibrada mitjançant l'aplicació de la teràpia cristallina? La major part de les meravelles de la New Age consisteixen de fet en proposicions no declarades similars a l'anterior, que es dissolen totalment quan se sotmeten al dissolvent de la racionalitat.

La proposició no declarada té l'avantatge que virtualment qualsevol evidència que la pugui contradir es pot interpretar de forma que sigui coherent amb ella, i és per aquest motiu que és particularment popular entre el paranormalistes que diuen tenir poders precognitius. Jeane Dixon, per exemple, va predir que 1987 seria un any "ple de canvis" per a Caroline Kennedy. També va predir que Jack Kemp hauria "d'afrontar discrepàncies importants amb la resta del seu partit" el 1987, i que els "tsars del narcotràfic" desencadenarien "el terror de la droga per tot el món" el mateix any. També va anunciar que Dan Rather "podria (o potser no) ser hospitalitzat" el 1988, i que el "problema més greu" de Whitney Houston el 1986 seria el de "trobar l'equilibri entre la seva vida personal i la seva carrera". La proposició no declarada es pot reduir al que podríem expressar amb la frase "el que serà, serà".

La segona varietat de proposicions no falsables, que és fins i tot més popular entre el paranormalistes, implica la *solució múltiple*, és a dir, una inexhaurible col·lecció d'excuses que serveixen per explicar com qualsevol possible evidència en contra de la proposició, en realitat no la contradiu. Els creacionistes, per exemple, diuen que l'Univers no té més de 10 000 anys. Això ho mantenen a pesar que es poden observar estrelles que es troben a mils de milions d'anys-llum, fet que vol dir que la llum ha degut sortir d'aquelles estrelles fa mils de milions d'anys. Com defensen els creacionistes la seva teoria contra aquesta prova? Doncs dient que Déu creà la llum d'aquelles estrelles llunyanes ja viatjant cap a la

¹En anglès la paraula *filch* vol dir "robar", i *filcher* "lladre".

Terra en el moment de la creació fa 10 000 anys. Evidentment no es pot concebre un fet que invalidi aquesta explicació.

Els exemples de solució múltiple abunden en el món paranormal. Els que creuen en els ovnis, a falta de suficient evidència física o fotogràfica en favor de les seves tesis, alleguen una “conspiració del govern” que suposadament els impedeix mostrar les proves que donarien suport a la seva argumentació. Els curanderos psíquics diuen que et poden curar si tens suficient fe en els seus poders psíquics. Els psicocinèsics diuen que ells poden doblegar culleretes amb la ment sempre que no estiguin sotmesos a les vibracions negatives d'observadors escèptics. Els lectors de tarot poden predir el teu futur si ets sincer en el teu desig de coneixença. La solució múltiple significa a la pràctica “si surt cara guanyo jo, si creu tu perds.”

Lògica

Qualsevol argument adduït en favor d'una proposició ha de ser sòlid.

Un argument es qualifica de “vàlid” si la seva conclusió se segueix inevitablement de les premisses; és “sòlid” si és vàlid i a més les premisses són vertaderes. Les regles de la lògica governen, per tant, la validesa de la inferència. Encara que els filòsofs han codificat i batejat les diverses varietats d'arguments vàlids, no és necessari ser un expert en lògica formal per aplicar les regles de la inferència consistentment o correctament. Un argument invàlid es pot reconèixer pel senzill mètode del contraexemple: si es pot trobar un sol cas en què la conclusió no necessàriament se segueix de les premisses, *finis i tot si* són vertaderes, aleshores l'argument és invàlid. Considerem el sillogisme següent: tots els gossos tenen puces; en Xavier té puces; per tant en Xavier és un gos. L'argument és invàlid perquè un sol felí amb puces de nom Xavier ens forniria un contraexemple. Si un argument és invàlid és, per definició, defectuós. Tanmateix, no tots els arguments vàlids són sòlids. Considerem aquest: tots els gossos tenen puces; en Xavier és un gos; per tant en Xavier té puces. L'argument és defectuós perquè la primera premissa és falsa: *no tots els gossos tenen puces*.

Saber si un argument és sòlid és freqüentment problemàtic; saber si una premissa és certa o no sovint demana un coneixement addicional que pot requerir investigació empírica. Si l'argument supera els dos tests —és a dir, si és sòlid i vàlid— aleshores la conclusió es pot acceptar amb certesa.

La regla lògica és sovint violada pels pseudocientífics. Erich Däniken que, sense ajut de ningú, va popularitzar la mitologia dels antics astronautes els anys setanta, va escriure molts llibres en els quals oferia arguments invàlids i defectuosos amb una regularitat esparverant (vegeu Omohundro, 1976). A *Chariots of the*

Gods (Les carrosses dels Déus) no deixa de fer raonaments que són lògicament invàlids i imprecisos pel que fa als fets *al mateix temps* —en altres paraules, arguments doblement defectuosos. Per exemple, Von Däniken diu que el mapa del món que va fer l'almirall turc Piri Reis en el segle XVI és tan “increïblement precís” que només ha pogut ser fet a partir de fotografies de satèl·lit. L'argument no sols és invàlid (un nombre arbitrari d'altres tècniques diferents de la fotografia satèl·lit pot servir per fer un mapa de “precisió increïble”), sinó que també és senzillament erroni —el mapa de Piri Reis conté, de fet, imprecisions molt importants (vegeu Story, 1981).

Exhaustivitat

L'evidència aportada en favor d'una tesi qualsevol ha de ser exhaustiva —és a dir, s'ha de considerar tota la que es té.

Per motius obvis, no és mai raonable considerar només els fets que donen suport a una teoria i descartar els que la contradueixen. Aquesta regla és trivial i autoevident, i requereix poca explicació o justificació. Tanmateix és una regla freqüentment trencada pels que defensen teories paranormals i pels que hi creuen.

Per exemple, als que defensen la teoria dels bioritmes els agrada molt fixar-se en els accidents d'aviació que passaren quan el pilot, el copilot i/o el navegant experimentaven punts críticament baixos en els seus cicles intel·lectual, emocional i/o físic. L'evidència aportada pels apologetes del bioritme no inclou, però, el fins i tot més gran nombre d'accidents que passaren quan les tripulacions experimentaven punts alts o neutres en els seus bioritmes (Hines, 1988; 160). Anàlogament, quan la gent creu que Jeane Dixon té poders precognitius perquè va predir la victòria electoral de George Bush el 1988 (cosa que va fer dos mesos abans de les eleccions, quan tots els sociòlegs, periodistes experts i ciutadans del país feien el mateix pronòstic), ignoren notòriament els milers de prediccions que Dixon va fer en fals (com per exemple que J.F. Kennedy no guanyaria les eleccions el 1960, que la tercera guerra mundial començaria l'any 1958 i que Fidel Castro moriria el 1969). Si un vol ser selectiu en els fets que considera, un pot fàcilment arribar a la conclusió que la Terra és plana.

Honestedat

Tota evidència ha de ser analitzada sense autoengany.

La regla d'honestedat és un corollari de la d'exhaustivitat. Una vegada examinada tota l'evidència cal ser honest amb un mateix respecte als resultats d'aquell examen. Si el pes de l'evidència contradueix la hipòtesi aleshores s'hi ha de deixar de creure. El contrari, naturalment, també s'aplica.

La regla d'honestedat, com la d'exhaustivitat, és freqüentment violada tant pels divulgadors com pels adeptes de les creences paranormals. Els parapsicòlegs conclouen, després que molts experiments fallen en reproduir un resultat inicialment psi-positiu, que el psi és un fenomen esmunyedís (aplicant la "navalla d'Occam", la conclusió més honesta seria que el resultat positiu inicial hauria estat una casualitat). Els creients en els fets paranormals violen aquesta regla quan conclouen, després de veure com un "psicocinèsic" doblega subreptíciament una cullera, que només fa trampes *alguna vegada*.

En la pràctica, la regla d'honestedat és un element contra la violació de la regla de falsabilitat mitjançant la solució múltiple. Però hi ha més: la regla d'honestedat significa que cal acceptar l'obligació d'arribar a una conclusió racional una vegada examinats tots els fets. Si l'absoluta majoria d'aquests fa falsa una creença, s'imposa la conclusió que la creença és falsa, i és obligatori afrontar les implicacions de la conclusió en endavant. A la vista d'una evidència negativa aclaparant, la neutralitat o l'agnosticisme no són millors que la credulitat o la fe. La negació, l'escapada, la racionalització i tots els altres mecanismes d'autoengany són violacions de la regla d'honestedat.

En la meua opinió aquesta sola regla invalidaria de dalt a baix la disciplina de la parapsicologia. Després de més d'un segle d'investigació acadèmica sistemàtica la hipòtesi psi roman insubstancial i insostenible; els parapsicòlegs han estat incapaços, com observa Ray Hyman (1985;7), de "mostrar la menor evidència sòlida de paranormalitat que resisteixi l'anàlisi científica". Tot indica que el nombre de parapsicòlegs que observen la regla d'honestedat és ínfim comparat amb el nombre que s'autoenganyen. El veterà investigador de la parapsicologia Eric Dingwall (1985; 172) resumia així la seva llarga experiència en aquestes investigacions: "després de 60 anys d'experiència i de coneixement dels més cèlebres parapsicòlegs d'aquell període, no crec que pogués citar-ne mitja dotzena a qui pogués qualificar d'estudiosos objectius que desitgen descobrir la veritat honestament".

Reproduïbilitat

Si l'evidència en favor d'una hipòtesi es basa en un resultat experimental, o si aquella evidència es podria explicar lògicament com a accidental, és una qüestió que s'ha de resoldre repetint els experiments o fent-ne de nous.

La regla de reproduïbilitat és una salvaguarda contra la possibilitat d'error, frau o casualitat. Un sol resultat experimental no és mai adient per si mateix no en si mateix, tant si es tracta de la fusió nuclear com de la capacitat telepàtica. Qualsevol experiment, independentment que hagi estat fet i dissenyat amb la màxima cura,

sempre és susceptible de ser implícitament esbiaixat o de contenir errors no detectats. La regla de reproduïbilitat, que requereix que observadors diferents segueixin els mateixos procediments per obtenir els mateixos resultats, és una forma eficaç de corregir esbiaixades o errors, fins i tot si les esbiaixades o errors romanen permanentment sense reconèixer. Si els resultats experimentals són producte d'un frau deliberat, la regla de reproduïbilitat assegura que els experiments podrien ser realitzats per investigadors honestos.

Si es pensa que el fenomen analitzat podria ser casual, aleshores cal repetir l'experiment abans de descartar la hipòtesi de la casualitat. Si la casualitat és l'explicació correcta, el resultat no es tornarà a produir en repeticions successives de l'experiment, i la hipòtesi que era casual es veurà confirmada; si, però, no era casual llavors el fenomen tornarà a aparèixer i caldrà trobar-ne una altra explicació. Si predic correctament el que sortirà en llençar el dau, m'hauran de demanar que ho torni a fer abans d'acceptar que no ho vaig fer per *xiripa*.

La regla de reproduïbilitat és regularment violada pels parapsicòlegs, als qui agrada molt especialment la malinterpretació de coincidències. El famós "detectiu psicocinèsic" Gerard Croiset, per exemple, es deia que havia resolt molts delictes misteriosíssims i que havia trobat centenars de persones desaparegudes al llarg d'una carrera que va durar cinc dècades, des de l'any 1940 fins a la seva mort el 1980. La realitat és que l'absoluta majoria de les prediccions de Croiset eren vagues i no falsables, o senzillament errades. Atès que Croiset féu milers de prediccions durant la seva vida no és gens sorprenent que encertés una o dues "dianes" per casualitat. El desaparegut parapsicòleg holandès Wilhelm Tenhaeff, tanmateix, s'aferrà a aquells poquíssims "casos de premi" per argumentar que Croiset posseïa "poders psi" demostradament (Hoebens, 1986a; 130). Aquesta és una clara violació de la regla de reproduïbilitat, i aquests fets no podrien ser acceptats com a evidència de les capacitats psi de Croiset ni tan sols si els pocs "casos de premi" haguessin estat veritat. (De fet, moltes de les dades de Tenhaeff eren fraudulentos — vegeu Hoebens, 1986 b.)

Suficiència

Els fets que avalin una determinada proposició han de ser els adients per establir-ne la veracitat, i: 1) el pes de la demostració ha de recaure sobre el proponent, 2) proposicions extraordinàries demanen evidència extraordinària, i 3) l'evidència fundada en l'autoritat o el testimoni és sempre inadequada per a qualsevol proposició paranormal.

El pes de la demostració ha de recaure sobre el proponent per la senzilla raó que la falta d'evidència en contra no és el mateix que l'evidència a favor. Aquesta regla

és freqüentment violada pels defensors de proposicions paranormals que diuen que, com que les seves tesis no han estat contradites, estan, per tant, demostrades. (Els entusiastes dels ovnis, per exemple, diuen que, atès que els escèptics no han pogut trobar explicació per a totes les visions d'ovnis, algunes d'aquestes visions han de ser naus extraterrestres.) Considerem les conseqüències d'aquesta mena de raonament: si jo afirmo que Adolf Hitler és viu i sa, i que viu a l'Argentina, com es podria *demostrar* que no tinc raó? Atès que l'afirmació és lògicament possible, el màxim que es pot fer (en absència de clara evidència forense) és argumentar que l'afirmació és molt improbable —però això no demostraria que és falsa. El fet que no es pugui demostrar que Hitler no viu a l'Argentina no significa, però, que jo hagi demostrat que hi viu. Només significa que he demostrat que podria ser —però això és molt poc i la possibilitat lògica no és el mateix que la realitat establerta. Si la falta d'evidència en contra fos suficient, podríem “demostrar” gairebé el que volguéssim. La creença no es pot fundar simplement en l'absència de proves en contra sinó en la presència de proves a favor. És obligació del defensor de la creença aduir les proves demostratives.

Les afirmacions extraordinàries requereixen evidència extraordinària per la senzilla raó d'equilibri. Si jo et dic que va ploure durant deu minuts l'altre dia mentre anava a la feina, t'ho podries creure sense gaires complicacions. Però si et dic que em van raptar uns extraterrestres i que em van portar a la cara oculta de la Lluna, on es van dedicar a fer exòtics experiments mèdics amb mi, llavors estaria justificat que em demanassis proves més substancials. L'evidència que dóna el meu testimoni pot ser suficient per a les coses normals, però no per a les extraordinàries.

En realitat el testimoni *sempre* és inadequat per a *qualsevol* afirmació paranormal, tant si és el d'una autoritat com el d'un llec, pel simple motiu que una persona humana pot mentir o cometre un error. No hi ha cap persona tan experta en una cosa com per garantir absolutament que no s'equivocarà mai, i en tot cas l'ésser expert no impedeix que hi hagi una motivació per mentir. Per tant les credencials, els coneixements i l'experiència d'una persona no es poden prendre com a evidència suficient, per si mateixes, en favor de la veracitat d'una proposició. A més, la sinceritat d'una persona no aporta res a la credibilitat del seu testimoni. Fins i tot si algú diu el que sincerament creu que és la veritat, és sempre possible que s'equivoqui. La percepció és un acte selectiu i depèn dels prejudicis, del context, del que un s'espera, dels estats emocionals i bioquímics i d'un

munt d'altres variables. La memòria és notablement problemàtica, donada a tot un conjunt de distorsions, oblit, substitucions i amplificacions. Per tant, el testimoni ofert per una persona del que recorda haver vist o escoltat s'ha de prendre sempre sols com a provisional i aproximadament cert; quan la gent parla de coses paranormals el seu testimoni no es pot prendre mai com a evidència sòlida en o per si mateixa. La possibilitat i fins tot la versemblança d'error són massa grans (vegeu Connor, 1986).

Conclusió

Les tres primeres regles de FILCHERS —falsabilitat, lògica i exhaustivitat— són regles *lògicament* necessàries en el raonament empíric. Si hem de creure en la veracitat d'una proposició, ja sigui normal o paranormal, aquesta ha de tenir sentit com a tal, i l'evidència aportada a favor ha de ser racional i exhaustiva.

Les tres últimes regles de FILCHERS —honestedat, reproduïbilitat i suficiència— són *pragmàticament* necessàries en el raonament empíric. A causa del fet que els humans se senten sovint temptats a racionalitzar les coses i a autoenganyar-se, a causa del fet que els tenta mentir als altres, a causa del fet que es poden equivocar i a causa del fet que la percepció i la memòria són problemàtiques, hem de demanar que l'evidència que dóna suport a una determinada afirmació fàctica sigui avaluada sense autoengany, examinada amb cura per aclarir errors, frauds i inadequacions, i que sigui substancial i inequívoca.

El que jo dic als meus estudiants és, aleshores, que un pot i deu usar els 5 FILCHERS per avaluar els fets que es donen com a suport d'una afirmació. Si aquesta no supera un sol dels sis tests ha de ser rebutjada; si en canvi els passa tots sis, aleshores està justificat donar-ne credibilitat.

Superar els sis tests, naturalment, no vol dir que la proposició sigui veritat (simplement, perquè haver examinat tots els fets fins avui no és garantia que demà no n'hi haurà un de nou que contradigui la hipòtesi), però sí que vol dir que un té bones raons per creure-hi en ella. Garanteix que un ha venut la creença a un preu just, i que per tant no li ha estat robada (*filched*).

Ser un adult responsable implica acceptar el fet que quasi tot coneixement és temptador, i acceptar-lo de bon gràt. Pot ser que demà calgui canviar el que un creu, si l'evidència hi obliga, i un hauria de voler i estar preparat per fer-ho. Això és, en essència, el que vol dir l'escepticisme: creure si i només si els fets hi obliguen.